

Psychologické aspekty výsluchu maloletého v občianskom súdnom konaní

*PhDr. Štefan Matula, PhD.,
Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava*

Zvláštny význam výsluchu tak v kriminalistickej ako súdnej praxi pramení podľa Čírtkovej (2004) mimo iných, aj z nasledujúcich okolností:

- výpoveď je jedným z dôkazných prostriedkov, pomocou ktorého je možné zisťovať priebeh kritických udalostí vo vyšetrovanom prípade
- výpoveď je súčasne dôležitým prameňom pre utváranie vyšetrovateľovho a sudcovho presvedčenia v prejednávanom prípade
- výpoveď je nenahraditeľným zdrojom informácií pre plné objasnenie prípadu.

Psychologická súdna expertíza sa v našich krajinách začala intenzívnejšie rozvíjať až koncom šesťdesiatych rokov minulého storočia (Neumann, Kaňka, 1967; Matiašek, Soukup, Bárta, 1968; Gazdík, 1968; Válková, 1969). V tomto období bola forenzná psychologická činnosť orientovaná predovšetkým na riešenie psychologických otázok v trestnoprávných veciach. Tomuto zameraniu zodpovedalo aj vtedajšie obsahové zameranie psychologických štúdií.

Napríklad Válková (1969) upozorňovala, že výsluch detí a mladistvých sa vyznačuje špecifickými zvláštnosťami, ktoré sú podmienené ich individuálnymi vlastnosťami a stavom ich psychiky. Za dôležité považuje sledovať a všímať si v tejto súvislosti ich vek a charakteristiky ich duševného, telesného a sociálneho vývinu. Deti sú vnímavé, ale ľahko podliehajú bezprostredným dojmom, ľahko skreslene doplňujú, veľa javov vnímajú nepresne a neúplne – ale súčasne sú schopné vnímať podrobnosti rôzneho druhu, ktorých si dospelý ani nevšimne. Táto svojráznosť detských vnemov u detí závisí na zameraní ich detských záujmov. Ďalej je potrebné poukázať na svojráznosť detskej pamäti a v súvislosti s tým si uvedomiť, že deti si často pamätajú detaily; na druhej strane však nemožno podceňovať faktor času – od vnímania inkriminovanej situácie až po čas výpovede o nej. Významnou okolnosťou je tiež to, že deti ešte nemajú dostatočnú slovnú zásobu. Živá fantázia detí, zvlášť medzi 6. – 8. rokom veku vedie k tomu, že dieťa je schopné vymyslieť si situáciu, ktorú

popisuje a stáva sa samo obeťou fantázie, a že neskôr nedokáže rozoznať niektoré pravdivé momenty od fantázijských predstáv.

Už na prvý pohľad je zrejmé, že opis týchto špecifických zvláštností sa týka výsluchu detí v trestných veciach, či už ako svedkov, alebo ako poškodených. Váľková (1969) v tomto kontexte uvádza ďalej sedem praktických odporúčaní, ktoré nielenže nestratili nič na svojej aktuálnosti ani po štyridsiatich rokoch ale môžu byť inšpiratívne aj pre výsluchovú prax v občianskych súdnych sporoch. Uvádzame ich nižšie s metodickou transformáciou na podmienky občianskych súdnych sporov:

- Prvý výsluch by mal byť pokiaľ možno úplný, aby sa už nemusel opakovať.
Výsluchom sa totiž vzbudí vnímavosť dieťaťa, sila jeho predstáv a úloha, do ktorej sa dostalo, takže ďalšie výpovede môžu byť celkom alebo čiastočne nepravdivé a ovplyvnené pôsobením vonkajších podmienok
- Ak je svedkom činu alebo udalosti dieťa, stávajú sa významnou okolnosťou jeho výpovede osobnostné faktory. Čím dlhší čas od inkriminovanej udalosti uplynie, tým je pravdepodobnejšie, že dieťa bude vypovedať tak, ako počulo o udalosti rozprávať iných, najmä s ohľadom na svoju svojráznu obrazotvornosť a zvýšenú sugestibilitu (v porovnaní s dospelými).
- Rodičia, učitelia alebo iné osoby by nemali byť prítomné pri výsluchu ak sa dá z okolností prípadu alebo z citového, temperamentového, charakterového, či sociálneho založenia dieťaťa predpokladať, že by u dieťaťa mohli vzniknúť psychické zábrany, a že by sa dieťa bálo, či hanbilo vypovedať.
- S dieťaťom nie je možné zaobchádzať buď ako s dospelým alebo mentorsky. Príliš veľká benevolencia, rovnako ako veľká prísnosť škodí. Mimoriadne dôležité je nadviazanie psychologického kontaktu – jeho základ spočíva vo vytvorení dôvery a v láskavom prístupe k dieťaťu. Psychologický kontakt v žiadnom prípade nespočíva v lichôtkach, hrozbách, sľuboch, zastrášaní a pod.
- Otázky musia byť volené tak, aby na ne dieťa odpovedalo z vlastnej vôle, nemôžu byť mnohoznačné, alebo také, že by dieťa mohlo zle pochopiť. Úroveň kladených otázok musí byť úmerná stupňu psychického vývinu dieťaťa a hlasový dôraz nesmie byť kladený na niektoré slová, aby už od počiatku bola obmedzená možnosť akejkolvek sugestívnosti voči dieťaťu. Problém odstránenia sugestívnosti je treba vidieť nielen v kladení otázok, ale aj v spôsobe výsluchu, napr. vypočúvajúci nemá hľadať slová,

ktorých sa dieťaťu nedostáva, nemá mu našepkávať, deliť sa s ním o svoje myšlienky, nemá dieťaťu dávať najavo, či sa mu odpoveď páči alebo nepáči.

- Výsluch dieťaťa by sa, pokiaľ je to možné, nemal vykonávať v tradičných vyšetrovacích priestoroch polície, resp. v pojednávacích miestnostiach súdu, pretože to môže nemusí mať z psychologického hľadiska pozitívny vplyv na citovú a vôľovú zložku psychiky dieťaťa.
- Základným psychologickým metodickým východiskom a zároveň požiadavkou pri výsluchu zostáva ochrana psychiky vypočúvaného dieťaťa.

Treba konštatovať, že aj odborné názory na spôsobilosť detí podať úplnú a pravdivú výpoveď prešli zásadným vývinom. Na začiatku minulého storočia panoval všeobecne rozšírený skeptický názor o schopnosti detí vypovedať v zhode s realitou. Zdôrazňovala sa prirodzená tendencia detí dotvárať realitu vo fantázijských predstavách a vydávať predstavované situácie za skutočné, ako to bežne robia pri hre.

Ďalší vývin však priniesol zásadnú zmenu v názoroch na vypočúvanie detí. Psychologické výskumy, ale aj výsluchová prax ukázala, že pôvodné názory zo začiatku dvadsiateho storočia sú neudržateľné. Deti sú bežne (t. zn. nielen výnimočne alebo zriedka) spôsobilé poskytnúť vierohodnú výpoveď. Deti často postrehnú aj rad drobných detailov, ktoré si presne ukládajú do pamäti. Prežité udalosti si pamätajú skôr popisným, fotografickým spôsobom, a preto môžu prekvapiť popisovaním detailov, ktoré dospelému pozorovateľovi skôr uniknú.

Často diskutovaným problémom, ktorým sa zaoberá temer každá štúdia z tejto oblasti, je zvýšená sugestibilita v detstve. Ide o nekritické (často automatické, nevedomé) prijímanie cudzích názorov za svoje a predpokladá sa, že deti bývajú v priemere pri výsluchu viac ovplyvniteľné ako dospelí. Zdá sa však, že deti reagujú spravidla veľmi citlivo na pôsobenie vypočúvajúceho. Snažia sa vycítiť či odhadnúť jeho očakávania a tiež im vyhovieť. Dieťa potom uvádza to, čo si myslí, že chce vypočúvajúci počuť. Vypočúvajúci by mal preto pri výsluchu dieťaťa starostlivo formulovať svoje otázky tak, aby nenaznačovali smer odpovede. Je samozrejmé, že v konkrétnych prípadoch tento mechanizmus vôbec nemusí platiť.

Ďalším nezanedbateľným rizikom pri vypočúvaní maloletých je kladenie uzatvorených otázok (otázka typu „áno – nie“). Deti aj dospelí majú tendenciu skôr pritakávať ako povedať nie. Deti sú navyše schopné odpovedať „áno“ aj na otázky, ktorým nerozumejú.

Veľmi dôležitou psychologickou zvláštnosťou výsluchu dieťaťa je vplyv vonkajšieho prostredia a celkovej atmosféry výsluchu. Vonkajšie prostredie môže významnou mierou pribež a výsledok výsluchu ovplyvniť.

Spurný (2003) upozorňuje, že každý výsluch má aj svoju sociálno-psychologickú dimenziu, pretože ide o komunikáciu vypočúvajúceho a vypočúvaného. Pri sociálnom kontakte medzi vypočúvajúcim a vypočúvaným okrem komunikácie (ako procesu vzájomnej výmeny informácií) dochádza zároveň k vzájomnému vnímaniu (interpersonálnej percepcii) a vzájomnému ovplyvňovaniu (sociálnej interakcii) vypočúvajúceho a vypočúvaného. Všeobecne platí, že základnou podmienkou získania relatívne objektívneho obrazu o predmete vypočúvania je nadviazanie dobrého psychologického kontaktu medzi vypočúvaným a vypočúvajúcim.

Za najdôležitejšie všeobecné praktické zásady výsluchu dieťaťa, uvádzané v odbornej literatúre (napr. Matíásek, Soukup, Bárta, 1968; Čírtková, 2004) a na základe vlastnej dlhoročnej súdnoznaleckej praxe pokladáme najmä:

- Výsluchu dieťaťa musí predchádzať naša dokonalá príprava, v rámci ktorej si musíme otázky premyslieť najmä vzhľadom na použitie pojmov, primeraných nielen rozumovým schopnostiam ale aj emocionálnemu rozpoloženiu dieťaťa
- Skôr ako začneme dieťa vypočúvať je potrebné nadviazať pozitívny emocionálny kontakt tak, aby k nám dieťa nadobudlo aspoň základnú dôveru
- Pri nadväzovaní kontaktu je dôležité klásť na úvod také otázky, na ktoré dieťa s pravdepodobnosťou rovnajúcou sa istote bude vedieť ľahko a správne odpovedať; hneď ako je to možné snažíme sa podporovať spontánny verbálny prejav dieťaťa
- Už v prvých fázach je preto dobré dieťa povzbudzovať a dodávať mu odvalu, aby o inkriminovanej veci rozprávalo voľne a spontánne; dáme mu najavo, že vieme o jeho obavách a neistotách, a že si vážime odvalu, s akou nám rozpráva o udalostiach, ktoré sú predmetom nášho vypočúvania
- Najmä v tejto iniciačnej fáze výsluchu (ale samozrejme aj v jeho celom priebehu) je dôležitý náš neverbálny prejav, najmä očný kontakt a prikyvovanie, ktorým dieťa ubezpečujeme, že počúvame čo nám hovorí
- V priebehu celého výsluchu by sme mali postupovať predovšetkým s pochopením, empatiou a trpezlivosťou
- Ideálne je, ak sa nám podarí dosiahnuť, aby dieťa spontánne vypovedalo len svojimi vlastnými slovami; v takom prípade je nevhodné voľné rozprávanie dieťaťa akokoľvek prerušovať

- Dopĺňujúce, upresňujúce a vysvetľujúce otázky používame až vo chvíli, keď sme si istí, že dieťa svoje spontánne rozprávanie ukončilo
- V priebehu výsluchu by sme sa mali vyvarovať toho, aby sme do výsluchovej situácie vnášali svoje vlastné, často nevedomé a nevedomované osobné postoje a najmä emócie
- Otázky je treba klásť hlasom, v ktorom nie je obsiahnutá „vnútorná“ sugescia, tzn. Dbáť na správne zafarbenie hlasu. Z tónu nesmie byť zrejmé, akú odpoveď by dieťa malo dať
- Z nášho správania nesmie byť zrejmé, či sa nám odpoveď dieťaťa páči alebo nie.

* * * * *

Máme za to, že v skvalitňovaní psychologických zručností sudcov pri vypočúvaní maloletých v občianskych súdnych sporoch je stále veľa nevyužitých potencií, a že ani praktická psychológia v oblasti justičnej praxe ešte nepovedala svoje posledné slovo. Optimalizácia dnešného stavu by sa podľa nášho názoru mala uberať dvoma zásadnými smermi:

- praktickou psychologickou prípravou sudcov, zameranou na postgraduálnu optimalizáciu ich kľúčových, najmä sociálno-psychologických kompetencií v ich rozhodovacom procese
- priebežným vývojom a zdokonaľovaním metodík a postupov, ktoré by vychádzali z najnovších poznatkov a pokrokov psychologickej vedy a praxe a z psychologického hľadiska by uľahčovali výkon sudcovskej činnosti v najdôležitejších fázach súdneho pojednávania

Dobрым príkladom druhého smeru nech je nižšie uvedená pilotná metodika na zisťovanie kvality rodičovského správania. S poukazom na príslušné ustanovenia zákona č. 36/2005 Z. z. o rodine v znení neskorších predpisov, súd má napríklad posúdiť, „ako pôsobí rozvrat medzi manželmi na deti a v akom výchovnom prostredí budú deti vyrastať po prípadnom rozvode manželstva ich rodičov.“

Navrhovaný postup vychádza z Bronfenbrennerovho dotazníka pre deti o správaní rodičov. Americký psychológ Urie Bronfenbrenner ho vyvinul a následne používal vo veľkom rozsahu, aby zistil rozdiely v hodnotení správania sa rodičov voči svojim deťom

deťmi samotnými v rozličných krajinách. Následnou matematicko-štatistickou faktorovou analýzou zistil, že rodičovské správanie sa dá psychologicky relatívne vyčerpávajúco charakterizovať, resp. vymedziť troma základnými faktormi (LÁSKA, TRESTANIE, NÁROČNOSŤ). A každý z týchto troch faktorov je sýtený piatimi oblasťami, z ktorých je ten – ktorý faktor poskladaný.

F A K T O R Y		
LÁSKA	TRESTANIE	NÁROČNOSŤ
O B L A S T I		
Opora	Sociálna izolácia	Ochraňovanie
Afektívna odmena	Prejavené odmietanie	Moc
Družná pomoc v práci a hre	Telesné tresty	Požiadavky na vynikajúci výkon
Priateľský družný styk	Odobratie výhod	Zásadová disciplína
Zhovievavosť	Afektívne trestanie	Predpisovanie

V spomínanom psychologickom dotazníku je každá z pätnástich oblastí reprezentovaná troma otázkami. Pri psychologickom vyšetrení touto dotazníkovou metódou zisťujeme názor, či skúsenosť dieťaťa ako často sa to - ktoré správanie rodiča voči dieťaťu vyskytuje. Dieťa hodnotí správanie sa otca a/alebo matky na 5 bodovej škále. Nižšie sú uvedené trojice otázok ku každej z pätnástich oblastí.

Záverom si dovoľíme vyjadriť nádej, že pre potreby zisťovania kvality výchovného prostredia v rámci výsluchu maloletého na súdnom pojednávaní môže nižšie uvedený zoznam 3 x 15 otázok pomôcť sudcovi orientovať sa v často zložitom labyrinte výchovných praktík sporiacich sa strán.

Faktor LÁSKA

OPORA

- Môžem som sa s ním rozprávať o hocičom
- Poteší ma a pomôže mi, keď mám nejaké ťažkosti
- Ohotne sa mi venuje, keď ho potrebujem

AFEKTÍVNA ODMENA

- Pekne o mne rozpráva druhým ľuďom
- Je ku mne veľmi láskavý
- Pochváli ma, keď urobím niečo dobré

DRUŽNÁ POMOC V PRÁCI A HRE

- Keď sa chcem niečo naučiť, učí ma to
- Pomáha mi pri mojich zábavkách alebo ručných prácach
- Pomáha mi v školskej práci, keď som niečomu nerozumiem

PRIATELSKÝ DRUŽNÝ STYK

- Chodíme spolu na príjemné prechádzky
- Je šťastný, keď môže byť so mnou
- Rád sa so mnou porozpráva

ZHOVIEVAVOSŤ

- Ľahko od neho dosiahnem hocičo
- Keď urobím niečo zlé, rýchlo mi odpustí
- Ťažko mu padne, keď ma má potrestať

Faktor TRESTANIE
SOCIÁLNA IZOLÁCIA
<ul style="list-style-type: none"> • Za trest ma pošle von z izby • Za trest mi zakáže ísť sa hrať medzi deti • Za trest zakáže rozprávať sa so mnou
PREJAVENÉ ODMIETANIE
<ul style="list-style-type: none"> • Vytýka mi, že iné deti sú lepšie než ja • Zadiera, zadrpuje sa do mňa • Vadí sa so mnou
TELESNÉ TRESTY
<ul style="list-style-type: none"> • Vyhráža sa mi bitkou • Vyfacká ma • Vybije ma
ODOBRATIE VÝHOD
<ul style="list-style-type: none"> • Za trest mi prideli nejakú mimoriadnu prácu • Keď budem zlý, zakáže mi robiť to, čo najradšej robím • Za trest mi odoberie moje obľúbené veci
AFEKTÍVNE TRESTANIE
<ul style="list-style-type: none"> • Je sklamaný, smutný keď som zlý • Keď som zlý, pôsobí na mňa tak, že sa hanbím a cítim vinný • Keď som zlý, povie: „Nechcem ťa už“

Faktor NÁROČNOSTĚ

OCHRAŇOVANIE

- Ak idem voľakde prvý raz, ide so mnou
- Robí si starosti, že si na seba nebudem vedieť dať pozor
- Nepustí ma von, že by sa mi mohlo niečo stať

MOC

- Vyžaduje, aby som si pýtal dovoľenie do kina, hrať sa a i.
- Chce presne vedieť, na čo som vydal peniaze
- Určí mi presný čas, kedy mám prísť domov

POŽIADAVKY NA VYNIKAJÚCI VÝKON

- Žiada, aby som vynaložil mimoriadnu snahu pri všetkom, čo robím
- Chce, aby som všetko spravil ešte lepšie než iné deti
- Vyžaduje, aby som dosiahol nad iných vynikajúce známky

ZÁSADOVÁ DISCIPLÍNA

- Je spravodlivý, keď mi dáva trest
- Keď niečo musím spraviť, vysvetlí mi najprv, prečo je to treba
- Najprv dobre uváži, čo si zaslúžim, kým ma potrestá

PREDPISOVANIE

- Vyžaduje, aby som mu doma pomáhal
- Posiela ma vybavovať rozličné veci
- Požaduje, aby som si veci držal vo vzornom poriadku

Literatúra:

Čírtková, L.: *Forenzní psychologie*. Plzeň, 2004

Gazdík, T.: *Psychologická súdna expertíza v klinickej praxi psychologickej výchovnej kliniky*.

Psychológia a patopsychológia dieťaťa, SPN Bratislava, 1968, ročník III.,
zväzok 3

Matiášek, J., Soukup, J., Bárta, B.: *Psychologie a výslechová praxe*. Orbis, Praha, 1968

Neumann, J., Kaňka, Z.: *Psychologická soudní expertiza v historii a v současnosti*.
Československá psychologie, ročník XI., 1967, č. 5

Spurný, J.: *Psychologie výslechu*. Portál, Praha, 2003

Válková, V.: *Základy soudní psychologie pro právníky*. Univerzita Karlova, Praha, 1969